

KARAPAPAH TÜRKLERİNDE HALK İNANÇLARI

*Haydar Çetinkaya**

Karapapah Türkleri Anadolu literatüründe rahmetli Ahmet Caferoğlu'nun çalışmalarından tanınmıştır.¹ Bunu M. Fahrettin Kırzioğlu hocamızın tarih çalışmaları münasebetiyle verdiği bilgiler izlemiştir.² Daha sonra Mir Hamza ve Nigarilik münasebetiyle yapılan çalışmalar gelmiştir. Bu münasebetle Yavuz Akpınar'ın çalışmaları zikredilebilir.³ Daha evvel Ensar Aslan'ın Aşık Şenlik münasebeti ile yaptığı çalışmalar ve Aşık Şenlik konulu sempozyumların mevcudiyeti bilinmektedir.⁴ Karapapahlar konulu son çalışma S. Dünder ve H. Çetinkaya'ya aittir. Bu arada Karapapahlar gibi Karakalpakları konu edinen kitaplar da hazırlanmıştır. Bilindiği gibi Karapapah veya Terekeme Türkleri Oğuz-Türkmen Türklerinden iken, Karakalpaklar daha ziyade Kıpçak karakterli Türklerdir.⁵

* Haydar Çetinkaya, Araştırmacı-Yazar, Kafkasya uzmanı.

¹ Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Ankara, 1983.

² M. Fahrettin Kırzioğlu, *Khazarlar'ın Borçalı ve Kazak Boylarından Oluşan Karapapah'lar da Çağımızda İnsan Heykeli Kabirtaş Yapma Geleneği*, Ankara, 1995.

³ Yavuz Akpınar, "Nügari Mir Hamza", *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1994, s.465-467.

⁴ Ensar Aslan, *Çıldır Aşık Şenlik, Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri*, Ankara, 1995; *Çıldır Aşık Sempozyumu*, Ankara, 2000.

⁵ Selahattin Dünder- Haydar Çetinkaya, *Terekemeler (Karapapahlar)*, Ankara, 2002; Yaşar Kalafat "Gürcistan Kültüründen Manzaralar" *Yeni Düşünce*, 3-9 Ağustos 2001 S.2001/31, s.26-30; Metin Ergun, "Karakalpak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Üzerine Araştırmalar" *Milli Folklor*, güz 1997, S.35, s.10-16, Valah Hacılar, *Borçalı Mehralı Bey Tarihi Hekiketlerde*, Tiflis, 2001; *Karapapah Mehrelı Bey*, Tiflis, 1996; *Azerbaycan Folklor Ananeleri (Gürcistandaki Türk Dili Folklor Örnekleri Esasında)*, Tiflis, 1992; *Nersenin Ocağı*, Tiflis 2000; *Kendim Leçbeddindi Özüm İbrahim*, Tiflis, 1999; *Folklorumuzun Ufukları*, (Azerbaycan Gürcü Folklor Elakalan Tarihinden), Bakü, 1991; Mursel Hekimov, *Pedor Yusufın Meselli- Meseleleri*, Bakü, 2000; *Azerbaycan Halk Destanları Efsane Esatır ve Nağil Deyimleri*, Bakü, 1999; *Oğuz Terekeme Halk Merasimleri ve Meydan Tamaşaları*, Bakü, 1997; "Düşünce: Profesör Mürsel Hekimov-70, 1929 Mayıs 1999 Hususi Bırakılış" *Borçalı Folkloru- Azerbaycan Folklor Antolojisi II*, Bakü, 1996; Musfug Mededoğlu Çobanlı, *Çağdaş*

Karapapahlar konulu çalışmalar içinde halk bilimi içerikli olanlar dikkat çeker.⁶ Bu münasebetle Azerbaycan ve Gürcistan basınından halk kültürü mahiyetli yayınlar da tespit ettik.⁷ Bu dönemi Karapapah halk kültürü konulu yeni çalışmalar izledi.⁸ Nihayet Güney Azerbaycan Türk boylarının halk kültürünü incelemeye aldığımız bu çalışma esnasında *Karapapahların Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*⁹ isimli eser ile tanış olduk.

Karapapahlar Türkiye'nin Kars, Muş ve Amasya civarında; Kuzey Kafkasya'nın Derbent, Gürcistan'ın Borçalı ve Karaçöp; Azerbaycan'ın Kazak ve çevresi ile İran'ın Salduz bölgesinde yaşamaktadırlar. Bizim incelememiz halk inançları ağırlıklı olmakla beraber, Karapapah bölgelerine dair tarihî tespitlerin yazımıza alınması fenomolojik gelişmelerin gösterilmesi itibarıyla önem arz etmektedir. Bu nedenle Karapapah Türk tarihinden yazımıza bazı kesitler aldık. Bu yazımızda Güney Azerbaycan Türk halk inançlarını öncelikle ele alınmış olmakla beraber, Karapapah Türk halk inançları bir arada yansıtılabilmek bakımından Gürcistan ile ilgili tespitlerimizi de çalışmamıza aldık.

Türkmen kelimesinden geldiği bilinmekle birlikte, Karapapah Türkmenlerine verilen Terekeme adının etimolojisi, *Terek + eme*'den yola çıkılarak yapılabilir. Türkler, tevek (ağaç) ismini Kafkasya'daki Tevek Çayı'na da vermişlerdir. Terekemeler muhtemelen hayvancı bir toplum olmadan evvel orman kavmi idiler. Doğal olarak ağaç işçiliği de yapıyorlardı. Tarihteki Ağaçeri boyu gibi, Anadolu'da *Taktoç/Tahtacı* Türkmenleri de vardır. Bu toplum heterodoks olarak bilinir. Diğer tarafta eski Türk inanç sisteminde ağaç ve orman iyelerinin olduğu bilinmektedir. Orman iyесinin ön plana çıktığı bir inanç çevresinde tevek eri, ağaç eri,

Borçalı Edebi Mektebi, Bakü, 1994; Mehmet Sarvan, *Ulu Borçalı*, Bakü, 1998; Zemin Memmedi (Korrektor, *Garaçöp*, Bakü, 1996; M. Fahreddin Kırzioğlu, *Dede Korkut Oğuznameleri Işığında Karapapahlar Borçalı-Kazak Uruğu'nun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış- Tarih Etnoloji ve Dil Araştırmaları*, Erzurum 1972; Orhan Aydoğ, *Karapapaklar (Seminerler Çalışması)*, İnönü Üniv. Eğitim Fakültesi Tarih Eğitim Bölümü, Malatya, 1998.

⁶ Yaşar Kalafat "Karapapah Türklerinde Halk İnançları" *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I*, Ankara, 2002; *Güney Kafkasya*, Ankara, 2000, s.188-198; "Gürcistan'da Türk Havası Soluduk" *Yeni Düşünce*, 24-30 Ağustos 2001, S.34, s.38-43.

⁷ Yaşar Kalafat "Güney Azerbaycan'da Az Bilinen Bir Türkistan" *Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu*, Muğla, 2001, s.109-121.

⁸ Yaşar Kalafat, "Etnik Sosyoloji Açısından Kars ve Kafkasya" *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos 2001, S.133, s.129-153; *Güney Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara, 2000, s.188-198.

⁹ İsa Yegane, *Karapapahların Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*, Nogadey, 1990.

Tahtaç/Tahta eri gibi boy isimleri almış olmaları normaldir. Zira Türk boylarında kayın gibi bazı ağaç türlerinin mitolojik boyutları var iken, ağaçlara atfedilmiş çeşitli kutsiyetler ve pirlere de vardır. Karaçaylarda tevekin pirine adak adanır, kutsal terekler vardır. Tereke çaput bağlanır. Anadolu'da onlarca kuru kütüğün ziyaret olarak kutsandığına şahit olduk. Keza Mezar-ı Şerif'te, Afganistan'da, Buhara'da ve Özbekistan'da benzerlerini gördük.

Karapapah ismine gelince, *kara* ve *papah* kelimelerinden oluşan bu isim, etnografiden gelmektedir. *Kara* 'büyük' ve *papah* da yün, tiftik veya kuzu derisinden yapılan bir erkek başlığıdır. Çok kere bu kürk, kara olur. Karapapah'a başka bir etimolojik izah yapmak nafiledir. Karakalpaklarda da durum aynıdır. Bu isimde papahın yerini, eşanlamlısı kalpak almıştır.

Azerbaycan Karapapah Türklerinin halk kültürü itibarıyla bu amaçla yazılmış Mürsel İsmail Hekimov'un¹⁰ eseri ile Azerbaycan Folklor Antolojisi'nin ikinci cildini oluşturan Borçalı folklorunu inceledik.¹¹ Azerbaycan'da Karapapahlar ülkenin daha ziyade kuzeybatısında, yani Gürcistan'ın Borçalı bölgesi istikametindeki yörelerde 22-24 köyde yaşamaktadırlar. Ancak, Azerbaycan'da millet olma süreci Türk boylarının birbirleri içerisinde erimesi dönemini aşmıştır. Kesin sınırları ile bir Karapapah bölgesi belirlemek doğal olarak çok zordur. Öte yandan, Borçalı bölge ismi Karapapah veya Terekemeler ile o derece özdeşleşmiştir ki, İran Türkleri arasındaki Karapapahların diğer adı Borçalıdır. Borçalı yerinin adını buradan hareketle bir Türk boyundan aldığı üzerinde durulmaktadır. *Borç + Ali* veya *Bor + Çalı* gibi öneriler de vardır. Gürcistan ve İran'da Borçalılar farklı etnik gruplarla bir arada yaşadıklarından, bunların diğer toplumlarla entegrasyonları doğal olarak kolay olmamaktadır.

Hekimoğlu, muhtelif başlıklar altında konuyu ele almıştır. Yeni yıl-Nevruz münasebeti ile Od Çille-beçe Çerşembesi, Su çille-beçe Çerşembesi, Yel çille- Yılın son çerşembesi, Meydan Tamaşa-horraları, Zorhana Tamaşaları anlatılmıştır. Bu anlatımlarda Türk yeni gün bayramları bakımından bir folklor yoktur, ancak yeni ilave malzemeler verilmiştir. Aile merasimleri başlığı altında nişan, nikah, toy merasimleri anlatılmaktadır. Bu münasebetle kız bezeme, yapılacak isimlerin görüşüldüğü yemekli görüşmeler, nişan, nikah dönemi, büyük toy, gelinin akarsuya çıkarılması, gelin ve kerekinin (güvey) ayak açma merasimlerine dair bilgi verilmiştir. Yas merasimleri bölümünde de yas anlatılır. Yazar ese-

¹⁰ M. İ. Hekimov, *Oğuz Terekeme Halk Merasimleri*, Baku, 1997.

¹¹ Valeh Hacıyev, *Azerbaycan Folklor Antologiyası II: Borçalı Folkloru*, Baku, 1996.

rinde Ata Deyimleri bölümünde 30 kadar atasözü örneği vermiştir. Örneğin, “Ağacı gameti suyu semti eyer”, “Allah Odu yaratıp karlığa suyu yaratıp paklığa”, “Akarsuya dayanma kan güzele inanma” sözlerinde su ile ilgili özlü sözler derlenmiştir. “Su aydınlıktır” “Su akan yerden bir de akar”, “Su içene yılan deymez” ve benzerleri Anadolu’dakilerden farklı değildir.

And-gezemler bölümünde 50 civarında tespit vardır. Mesela, “And olsun suyun paklığına”, “And olsun suyun Ayşe-Fatmasına”, “And olsun Gıple bulağına”, “And olsun zezem suyuna”, “Bulagların Ahar suyuna and olsun”, “Suyun aharı hakkı”, “Suyun Hıdırı hakkı”, “Suyun ilahesi hakkı”, “Suyun Kerameti hakkı”, “Son Çarşambaki suyun temizliği hakkı”, “Su falına and olsun”, “Suyun mukaddesliğine and olsun”, “Suyun Körkü hakkı”, “Suyun Melaikesi Hakkı”, “Suyun Piri hakkı”, “Suya çevirdiğin selavata and olsun”, “Abad elinden-abandan su eksik olmasın”, “Ağrı Dualının uğruna pak su çıksın”, “Allah suyunu bol eylesin”, “Allah ekin sepirini susuz koymasın”, “Allah akarsuyunu bulandırmasın”, “Allah balalarının gabagına dirilik suyu çıkarsın”, “Allah arhından suyunu eksik etmesin”, “Allah buz bulağını kurutmasın”, “Akarsu yüzünü ağ eylesin”, “Bağ-bostanın susuz kalmasın”, “Balan, baht-ikbal suyunda yüzünü yusun”, “Bahar Bayramında su falın cin olsun”, “Kapından su eksik olmasın”, “Duru suyun bulanmasın”, “Değirmenin susuz kalmasın”, “Zemin susuzluktan kurumasin”, “Köprümü sular seller aparmasin”, “Kent Keseyin su çarıdan korlug çekmesin”, “Kurun Kur aksın”, “Gemin der-yada Geng olmasın”, “Kökünden sunan eksik olmasın”, “Gözüne kara su gelmesin”, “Gülün çiçeğin susuzluktan sararıp sormasin”, “Su başında keliminin önüne kuzku tutum”, “Suyun sulara karuşsun”, “Suyun Ayşe-Fatması balalarının penahı olsun”, “Su suvadından kız gelin eksik olmasın”, “Su ilahına kurban olum”, “Su falın baht-ikbalini yeyin eylesin”, “Tahıl tontan susuz kalmasın”, “Çemen-çelin susuz kalmasın”.

Su ile ilgili bu tespitler bir devrin inanç dünyasının günümüze gelen ciddi izleridir. Bir kısmı İslamî bir giysiye bürünmüştür. Bir kısmı suyun evrensel önemini anlatan yaygın olarak görülebilecek ifadelerdir. Fakat büyük bir kısmı eski Türk inanç sistemindeki su iyesi ile doğrudan ilgilidir. Bu iye bazen Hızır motifi ile birleşmiş, bazen de gelecek haber veren bir mahiyet kazanmıştır. Bazen alkışlara, bazen kargışlara ve bazen de andlarda yerini almıştır. Yazar eserinde od ile alkışlar, karkışlar ve andlara dair tespitlerini de aktarmaktadır. “And olsun od ocağa”, “And olsun ışığa”, “And olsun güneşe”, “And olsun Allah’ın nuruna”, “Işık hakkı”, “Gökteki Allah hakkı”, “Mahşerin Garisi hakkı” gibi yüzlerce tespit yapılmıştır. Ayrıca Hızır Nebi inancı ve uygulamaları, çoban

öymeleri, okşamarlar, atasözleri, meseller, meydan temaşaları konusunda geniş bilgi vermektedir.

Valeh Hacıyev'in toplayıcılığını yaptığı *Borçalı Folkloru* isimli eserde, mevsim merasimlerine, alkış ve garkışlara, nagıllara, boyatulara, tapmacalara, atalar sözlerine, mesellere, hikmetli sözlere, efsanelere, uşak/çocuk folkloruna, aşıklar ve el şairlerine, aşık rivayetlerine dair bilgiler vardır.

Türkiye/Terekeme Karapapahlarını en geniş anlatan eser S. Dünder ve H. Çetinkaya'nın çalışmasıdır.¹² Eser dört bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde Terekemelerin ad alışları ve adlarının etimolojisi, yolları, kökeni, yaşam tarzları, tarihleri gibi hususlara yer verilmektedir. İkinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde tamamen halk kültürü ele alınmıştır. Eserde bir tartışma veya yorumlamadan ziyade halk kültürünün her dalında bol miktarda ayrıntılı bilgi verilmiştir. Terekeme Türk mutfağı ve halk oyunları tanıtılmıştır. Dördüncü bölüm tamamen halk edebiyatına ayrılmıştır. Eser Terekeme Türkleri halk kültürü itibarıyla bir hazinedir. Ancak bu geniş malzeme diğer Türk halklarının kültürleri ile karşılaştırılmıydı. Esere geniş bir de sözlük konulmuştur. Bu tür alandan yapılmış tespitler için kanaatimizce indeks de konulmalıdır. Böylece tespitlerin hepsi üzerinde analitik çalışma yapılınca kadar, kültür motifleri üzerinde yapılacak çalışmalar kolaylaşmış olacaktır.

Dağıstan Terekemeleri/Karapapahları Derbent'in kuzey tarafında yaşamaktadırlar. Evliya Çelebi bunları Kaytag Türkleri olarak adlandırmaktadır. Dağıstan'ın Karapapah Türkmen taifeleri bugün Berekey, Velikent, Cemikent, Padar, Memedkalar, Deli Oban, Selik, Karadağlı, Tatar ve Uluterekele köylerinde yaşamaktadırlar.¹³

İran Karapapah bölgesi Urmiye gölünün güneydoğusundadır. Karapapah Türkleri, Sulduz'un Ada, Ar, Ağca, Zeyve, Ağabeyli, Alagöz, Eminli, Oksar, Baranlı, Balıkçı, Bayramboğa, Bayızara, Biçenli, Beyimgala, Peyecik, Tabiya, Cebeltezekenti (Dağlık Tazekent), Demtezekenti (Sulak Tazekent), Tezegala, Topuzova, Çakal Mustafa, Çiyana, Hacıbağlı, Hacıpugruz, Hacıhanlı, Helebi, Hederava, Hınhına, Helefen, Heleflü, Daşdürgezi, Taşdogora, Derbent, Demirci, Dilenciarhı, Saksıtepe, Saral, Sungar (Kartal), Şirvanşahlı, Şirinbulak, Garna, Golad, Galacık, Galalar, Garakasap, Kervansaray, Kamus, Köpekli, Gözayran, Kehriz, Girdegayıt, Göl,

¹² S. Dünder, H. Çetinkaya, *Terekemeler (Karapapahlar)*, Ankara, 2002.

¹³ İsmail Özsoy, *Dağıstan'ın Sosyoekonomik Tarihi*, İzmir, 1997, s.54; Muharrem Yıldız, *Dünü, Bugünü ve Yarınıyla Kafkasya'da Sosyo-Kültürel Hayat*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Konya, 2000, s.200.

Köhül, Gelevan, Gazigürması, Paşaygümovası, Kazakgümovası, Görhana, Lavaşlı, Yukarı Mehmetşah, Memeli, Memiyent, Yedigâr ve Yunuslu köylerinde yaşamaktadırlar. Karapapah dağları, Babahasan dağı, Mendihan dağı, Sultanyakup dağı, Frengi dağı, Sarıtaş dağı, Memiyent dağları, Lavaşlı dağları ve Han Tavuş dağıdır. Çayları ise Gedar (Gider), Gelevan (Başlıklı Çay), Gergül ve Mehmet çayıdır.¹⁴ Sulduz şehrinin nüfusu 190 bin olup, bunun 100 binini Karapapah Türkleri oluşturur. Şehirdeki Kürtler Şâfiî, Karapapahlar ise Esna-i Aşer (12 İmamlı) Şîî Caferî Müslüman'dır.¹⁵ Karapapahların büyük çoğunluğu Azerbaycan'dadır. Bunları 500 bin civarındaki Gürcistan Karapapahları izlemektedir. Kesin miktarları bilinmemekle birlikte Türkiye Karapapahlarının miktarı İran'da yaşayanlardan az değildir. Derbent bölgesi Türklüğünün ise sadece bir kısmı Karapapah'tır.

Karapapah Türkleri İran'da yaşamakta oldukları bölgeye 1810-1825 yıllarında gelmişlerdir. Bugünkü Karapapah bölgesini onlara Fethalı Şah'ın oğlu Abbas Mirze bir fermanla vermiştir. Evvelce büyük ölçüde boş bir alan iken, Sulduz ve çevresi Karapapah Türklerinin yöreye gelişleri ile şenlenmiştir. Şehrin kurucuları Karapapahlardır. Onlardan evvel bölgede Akkoyunlular, Afşarlar ve Mukaddemler (Beydili) bazı köyler kurmuşlardı.¹⁶ Karapapahlar yerleşik hayat tarzına geçtikten sonra hayvancılıkla birlikte ziraat da yapmaya başlamışlardır.

Karapapah bölgesinin dip tarihinde Türk bozkır kültürü ile ilgili tespitler yapılmıştır. Hasenli tepesinde yapılan arkeolojik kazılar sonucu, Manna dönemi Ön-Türklerine dair izler bulunmuştur. Burada bulunan bir kap üzerinde koç kabartmaları tespit edilmiştir.

Karapapah Türkleri Barçak'tan (Hamedan ve Erak bölgesi) 1600'lerde Yareli Ağa (Allahyar Han) başkanlığında Derbent'e gelmişlerdir. Şah İsmail Karapapahları 3 bin hane olarak, bu bölgedeki Türk nüfusunu oluşturmak için yerleştirmiştir. Buradaki Karapapah köyleri Dehene, Derbent (Derbentağzı), Ağcagala, Mahalı Pembek (Pembek bölgesi) ve Lori'dir. Karapapahlar burada 1800 yıllarına kadar tarım ve hayvancılık yapmışlardır. 1800'lerde Karapapah İl Başkanı Mehdi Bey bölge başkanı olmuş, 1810-1815 yıllarında Kars ve Revan da Mehdi Bey'e bağlanmıştır. 1813'te Rus Çarlık yönetimi ile Kaçar Türk Devleti arasındaki savaşlar sonucunda bölge Rusların eline geçince, Rus yönetimini protesto eden Karapapahlar Osmanlı Türk bölgesine, Kars ve civarına geçmişlerdir.

¹⁴ İsa Yegane, *a.g.e.*, s.40-42.

¹⁵ İsa Yegane, *a.g.e.*, s.109.

¹⁶ İsa Yegane, *a.g.e.*, s.30.

Oradan da Sulduz'daki şimdiki yurtlarına geçmişlerdir. Karapapah-lara bu isimleri Kars'ta giyindikleri papağının renginin kara oluşu sebebi ile verilmiştir. Bize göre, papahları büyüktür. Zira, *karanın* bir anlamı da büyüktür. Karapapah Türkçesi Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı olarak bilinmektedir.¹⁷

Arazoğlu, Türk vatani Büyük Azerbaycan'ı tariflerken içerisinde Borçalı bölgesini de sokmakta ve onu sınırlarının güneyde Urumiye gölünden Irak Türkmenlerinin yaşadığı topraklara kadar uzadığını belirtmektedir.¹⁸ Bu derece geniş bir coğrafi alan bize Borçalı'nın sadece yer adı olmayıp bir Türk boyu olabileceğini düşündürüyor. İran Türk boyları tasnifinde Karapapah/Terekemelere Borçalı denmiş olması sadece Gürcistan'daki Borçalı'dan kaynaklanmış olmayabilir.

Karapapah Türklerindeki sosyal yapı teşkilatı Kaşgayi ve Taliş Türklerinin yapılanması ile büyük ölçüde aynılık arz etmektedir. "Ata evlilik" ataerkil aile tipi vardır. Sosyal yapılanma kişi, hane, oba, tayfa, tire, kabile, el şeklindedir. En üst sosyal yapı "Karapapah eli"dir.

Karapapahlarda kız kaçırarak evlenme ve şer'î evlenme olarak iki tür evlenme vardır. Şer'î evlenme türü normal olan ve sık rastlanan türdür. Kız istemeye oğlan tarafından azami beş kişi ile gidilir. Kız evi ziyareti akşamdan sonra olur. Karapapah Türklerinde de başlık ve kebin vardır. Yallı oynarlar. Bu günlerde karşılıklı "şah-vezir" türünden oyunlar oynanır. Perşembe günü öğleden sonra gelen gelinin uğurlu olacağına inanılır.

Güney Azerbaycan Karapapahları Sulduz'a gelmeden evvel başlarına kalpak giyerlerdi. Uzun etekli bir ceketleri ve ağ (ak-beyaz) bir gömleklere olurdu. Bellerine bir "şal" bağlarlardı. Kadımlar ise *çereke* giyer, *araşgın* denilen bir tür kofilik veya fes takarlardı. *Sedde* beyaz bir örtüden olurdu. Ayrıca *sallama* (tül), *gelgel* (*kofiliğin* etrafına sarılan kordon türünden bir ip) *arkalık* (ceket türünden bir giysi), *tuman*, *küllece* (kadın gömleği olup etekleri dize kadar uzanır), *alt tuman* (atta giyilen tuman) kullanılırdı.

Karapapah Nevruz bayramı uygulamaları diğer İran Türklerinin kutlamalarından farklı değildir. Nevruz Kuzey Azerbaycan, Aras ve Kür vadileri, Borçalı, Karaçöp, Erbil, Nahçıvan -Azerbaycan, Derbent bölgelerinde büyük ölçüde aynılık arz eder.

Karapapah Türkleri çevreleri ile uyumlulukları ile bilinirler. Dürüst ve mert insanlardır. Sosyal ilişkileri güçlü bir toplumdur. Onların karakterle-

¹⁷ a.g.e., s.108.

¹⁸ Arazoğlu, *Muhteşem Azerbaycan Tarihi*, Bakü, basım tarihi belirtilmemiş.

rini yansıtan sözler, “*Düz ol, Allah düziylendir*” (sen dürüst ol, Allah dürüstün yanındadır.) “*Sen yahşi ol, balih da bilmese Halik bilir*” çok yaygındır. Bir Karapapah Türkü ile yol gitmek, arkadaşlık yapmak onunla bir arada olmak isteniyor ise, ona tahakküm edilmemeli, dostlukla diyalog kurulmalıdır. Karapapah bayatıları, onların ruh hâllerini anlatmaya yetmektedir.

“Karapapah elimdi
Türki ana dilimdir.
Agadeyin Galası
Menim çenli (çamlı) belimdir.”

Sulduz yöresi Karapapah Türklerinde insanlar toplu hâlde iseler herhangi bir şey açıktan sayılmaz. Sayılması hâlinde bereketinin kaçacağına inanılır. Sayılmayı önlemek için “*beni sayanı kurt yesin*” denilir. Saymanın bereketi kaçıracağı inancı Anadolu ve Kuzey Mezopotamya Türk halk inançlarında da vardır. İşyeri kasasında ve cüzdandaki para son kuruşuna kadar sayılmaz. Gerçek rakam mecbur kalınmadıkça dışarıya açıklanmaz. İğde ağacının çiçeklenmesi esnasında, “*dul arvadın bahtı açılır*” inancı vardır.

İran Karapapah Türklerinde ateşin üzerine soğuk su dökülmez. Dökülmesi hâlinde cinlerin suyu dökene çarpacağına inanılır. Cinlerin demirden korktuğu inancı vardır. Al arvadı inancı Karapapahlarda da vardır. Boş silâh muhatabına doğru tutulmaz, “*şeytan doldurur*” denir. Cin türünden *kara iyelerin* demir türünden madenlerden korktuğu inancı demir kültürü ile ilgili olup, Türk halklarının hepsinde görülür. Al karısından korunmak için lohusanın yatağının altına demir konur. Al karısı yakalanınca yakasına demir iğne sançılır. Damadı bağlamada veya bağlanmasını önlemende demir iğne kullanılır. Haydar (*yel iyesi*) ile ilgili inançlarda da keza demir iğne vardır.

Sulduz’un Karapapah Türklerinde akşam zamanı navdan (yağmur suyunun çatıdan aşağıya akmasını sağlayan oluk) altında durulmaz. Günün bu saati için “*şer zamanıdır*” denilir. Gündüz zamanı nağıl (hikâye) söylemek ve gece sakız çiğnemek uğursuzluk sayılır. Onları görenlerce “*Gündüz nağıl deyenler, gece sakız çiğneyenler, belki bu dünyaya gelesiz yağlı çomah yiyesiz*” denir.¹⁹ Şer vakti inancı, bütün Türk ellerinde vardır. “*Gün yavrusuna kavuşuyor*” denir. Bu vakte “*dar vakit*” denir. Bu saatlerde uyunulmaz. Kabristana gidilmez, defin yapılmaz “*yer bağlandı*” denir. Bu vakitlerde yere fide dikilmez, “*yer sahiplenildi*” denir. “*Akşamın hayrındansa sabahın şerri*” tercih edilir.

¹⁹ a.g.e., s.112.

Karapapah Türklerinin belli bir bölümü Kızılbaş/Aliallahî inançlı Müslümanlardır. Bunlar Gali Şiiliğinin tasavvuf geleneklerinin tesirinde kalmış bir koldur. İnançlarında Altay ve Ortadoğu'nun eski inançlarının izleri vardır. Tanrının, varlığı ile bütün evreni doldurduğuna inanırlar. İmamlar hakkında aşırılığa kaçar, onları Tanrılaştırır veya Tanrısal nurun imam ve velilere hulul ettiğine inanırlar. Şah İsmail'i Allah, Ali'nin teccesümü olarak görmüşlerdir. Bunlarda Hz. Ali sevgisi "Ya Ali, Ya Mövla Ali" şeklinde aşırıya varmıştır. Temel inançlarında *Zuhur* (Tanrısal özün ve güçlerin peygamber, imam ve velilere yansıması), *Ettehad* (Bir insanda aynı anda Tanrısal ve insansal özün bulunması), *Hulul* (Tanrısal huyun insana sızması ve insan huyunun Tanrısallaşması), *Tenasuh* (Ruhların ardısıra değişik nesnelere ve canlılara aktarılışı) vardır. Bu inanış insanları özel ve sıradan olarak ikiye ayırır. *Mürşitlerinin* kerametine inanırlar. İslam'ın diğer mezheplerini *Ehli Suret* (biçimciler) ve kendilerini *Ehli Hak* (Tanrıcular-Doğrucular) olarak adlandırırlar.

İran Karapapah Türklerinde Peygamber'in ve imamların anadan olma günü (doğum günleri) temiz giyinilir, akraba ve komşular ziyaret edilir. Öğle namazından sonra camilerde Kuran-ı Kerim ve ilâhiler okunur. Hz. Muhammed'in hayatındaki dönüm noktası karakterli günler, Türk-İslâm dünyasının genelinde kutlanır. İmamlarla ilgili günlerde yapılan anma günleri farklı kesimlerde değişik yoğunlukta yapılır. Bu yoğunluğu daha ziyade mezhep farklılıkları belirler. İran Karapapah Türklerinde kutlaması yapılan dört çarşamba vardır. Bunlardan birincisi "yalancı çarşamba", ikincisi "doğrucu çarşamba", üçüncüsü "kara çarşamba", dördüncüsü "pay-hediye çarşamba"dır. Birinci çarşambada gençler tepelerde ateş yakarlar, havaya silâhla ateş ederler. Buna "çille kovması" denir. İkinci çarşamba yok sayılır, atlanılır. Üçüncü çarşambada başsağılığına gidilir. Yaşlı aileler ziyaret edilir. Birlikte mezar ziyaretleri yapılır. Mezarlıkta hayır işlenir. Hurma ve helva dağıtılır. Dördüncü çarşambada hediyeler verilir. Baca-baca, şal sallama, nava (akar suya gitme) merasimleri yapılır. Nevruz'da milah (Kışa bırakılmış salkım şeklindeki üzüm) yenilir. Nevruz kutlamaları Türk dünyasının ortak millî bayramıdır. Bu bayramın evvelinde ve sonrasında birçok uygulama vardır. Bu kutlamalar Güney ve Kuzey Azerbaycan'da, Derbent'in bazı köylerinde, Gürcistan Türklerinin belirli bir kısmında Aras ve Kür boyu Türklerinde daha yoğun ve daha renkli olur.

Karapapahlarda "kurban bayramı kurbanının kanı şifadır" şeklinde bir inanç vardır. Çocukların parmaklarını kana batırarak alınlarına sürmeleri istenilir.²⁰ Türk mitolojisinde kan kutsaldır. Ulu nesillerin, hakan ailesi-

²⁰ a.g.e., s.113.

nin kanı akıtılmaz. Kan yere dökülmez. Kurban kanı kutsaldır. Kurban adandıktan sonra Allah'a aittir. Adanılan kutsal güce aittir. Kurbanlık hayvanlara Allahlık denir. At yığılarında da belirli seçilmiş atlar çekimde ve binekte kullanılmaz. Onlara özel muamele yapılır. Bostan ve bahçeye girmeleri hoş karşılanır. Anadolu'da kurban kanı çiğnenmez, bir kaba veya çukura toplanır. Bu uygulama Türkmenistan'da da vardır. Gelin için kesilen kurban kanının üzerinden gelin atlatılır. Kurban kanı gelin ya da evin çocuklarının kimin adına kesilmiş ise onun alınma sürülür.

İran Karapapahlarında keçiden, vacibe olan kurban bayramı kurbanı kesilmez. Keçinin cin veya şeytan olduğu inancı vardır. Öyle bir benzetme yapılır. Bismillah denilince cin ve şeytanın kaçmak zorunda kalacağına inanılır.²¹ Keçinin, şeytan ile özleştirilmesi hortlama olaylarında bazı ruhların çeşitli hayvan donlarına, bu arada keçi donuna da girmeleri inancı ile izah edilebilir. Bununla beraber adak olarak keçi de kesilebilir.

Cin ve şeytanın en büyük düşmanının besmele olduğu inancı Türk ellerinde çok yaygındır. Gece bunlara rastlayanların bismillah demeleri hâlinde bunların kayıp olacaklarına inanılır. Gece eşikten dışarıya sıcak su dökülmez, yanar hâldeki ocak soğuk su dökülerek söndürülmez, mecbur kalınacak olur ise, besmele çekilir. Yeni elbise ilk defa giyilince veya gece akar sudan su alınır ise keza "bir şeye uğramamak için" bismillah, denilir.

Sulduz Karapapah Türklerinde örümceğin görülmesi misafirin geleceği şeklinde yorumlanır. Kargalar da "gak-gak" deyince bir yerden haber alınacağına inanılır. İran Karapapah Türklerinde kişi bir iş yaparken hapşırır ise, o işi muhakkak yarım bırakmalı, devam etmemelidir. Hapşırarak Türk halk inançlarında "sabır" anlamına gelir. "Çift hapşırığın" uğruna inanılır. Hapşırarak "çok şükür elhamdülillah" der. Çevredekiler "çok yaşa" hapşırarak da "siz de görün, hayırlı yaşamalar olsun" der. Bunların çeşitli türevleri de vardır.

Gece evin süpürülmesi hâlinde çöplerin dışarıya dökülmeyeceği inancı Türk ellerinde çok yaygındır. Hakas Türk halk bilimciler gece kutların yerine indikleri, evin süpürülmesi hâlinde dışarıya atılmış olacakları tarzında bir izah getirmektedirler.

Sulduz Karapapahlarındaki bir inanca göre çöreğe (ekmeğe) and içen kimse bu çöreği muhafaza etmelidir. Zira, eğer yalan söylüyor ise bu ekmeği yiyen kimse çarpılabilir. Hatta ölebilir. Çörek yapılırken ekmeğin kırığı tandıra düşecek olsa ailenin azizlerinden (itibarlılarından) birisinin seferden (uzak yerden) geleceğine inanılır. Ekmek parçalarının tandıra

²¹ a.g.e., s.110-111.

dökülmeleri od (ateş) iyesine yapılmış saçıdır. Anadolu'da Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi ocak iyesine yağ, et ve benzeri *sacilar* yapılır. Biz Altay ve Hakasya'da kutlu yerlere yemek *sacısı* yapıldığını gördük. Borçalı Türklerinde çuvaldan yuvarlanan bir iki patates veya soğanın peşinden gidilmez; onun için "*toprağın veya suyun hakkı*" denilir. Bunlar suya veya toprağa yapılmış sacılardır. Bu inancın derinliklerinde odun, suyun, yerin *iyesi* olduğu inancı vardır. Çörek (ekmek), od (ateş) ve suya yemin etmek halk inançlarımız arasında eskiden daha sık görülürdü. Bu daha ziyade nimet inancı ile ilgilidir. Nimet, kısmet, nasip, rızık kavramları giderek eskilerde kalmaya başlayınca, bir taraftan da insan ilişkilerinde yeminler edilmez olunca, bu tür yeminlere rastlanmaz olmuştur.

Güney Azerbaycan Karapapahlarında günahkâr insanın kabre girince kabir azabının onun anasından emdiği sütü burnundan getireceği inancı vardır. Ana sütü Türk halk inançlarında bazı hâllerde bir semboldür. Çok kere hak etmeyi, paklığı ve helâl olanı temsil eder. Bu itibarla, "*ananın ak sütü gibi helâl olsun*", "*ananın sütü sana helâl olmaz*", "*sütümü sana helâl etmem*", "*anasından emdiği süt burnundan geldi*" gibi ifadeler kullanılır; yavrusuna anî kızgınlık sonucu kargış eden annenin bedduası tutmaz, "*sütü karşı geldi*" denir.

Sulduz Karapapahlarında ölümün birinci günü yani defin gününde, üçünde, yedisinde ve kırkında mevtanın evinde ve camide merasim "*devri*" yapılır. Kırkıdan sonra "*yaslanma*" getirilir. Yaslanma veya yastan çıkarmada yastan çıkarılacak ailenin kara giysileri çıkarılır. Ziyarete gelenler, yas evine kumaş ve kelle gant (bütün hâlinde küp şeker) getirirler. Yastan çıkarılma uygulaması Anadolu, Kuzey Irak, Bayır-Bucak ve Balkan Türklerinde de özel itina ile yapılır. Yakınları yas evinin sakalı uzayan erkeklerini berbere götürürler. İlk hamama gidiş de böyle olur. Böylece daha evvel evinden çıkmayan yaşlılar evden çıkarılmış olurlar. 3, 7, 40 ve seneyi devriye, bazen de 52'si ile birlikte yapılır.

İran Karapapah Türklerinde perşembe günleri ölü ruhlarının serbest bırakıldığı inancı vardır. İnanca göre bu ruhlar gelin hayatta iken, kendilerine ait olan evlerin damında oturur ve ev ahalsinin tutumunu gözlerler. İtibaları olumlu ise tekrar gelir, olmazsa artık gelmezler. Bu gecelerde iyi yemekler yapılır, mutlu olmaya, iyi şeyler konuşmaya çalışılır. Gıybet edilmez. Toylar-düğünler perşembe günleri yapılır. Cuma günleri dua edilir. Kur'an-ı Kerim okunur. Cuma geceleri ölülerin ruhlarının evlerini ziyaret ettikleri, ölümün ilk kırk gününde evinden ayrılmadığı inancı münasebetiyle Kur'an okutmak, helva kavurmak ve onları dağıtmak gibi inançlar diğer Türk ellerinde de görülen bir inançtır. Alkolikler dâhi bu

gece içki içmemeye çalışırlar. Bu gece küfür edilmiş ve kavga olmuş ise, “aziz mübarek cuma akşamı, ölmüşlerimizin ruhunu da rahatsız ettik” denilir, tövbekâr olunur. Bu geceler yaramazlık yapan çocuklara ecdat ruhlarının kapıda pencerede oldukları, kendilerini gördükleri söylenince susmaları sağlanır.

Borçalı yöresinde yaşayan Karapapahlar, konuya girerken de belirttiğimiz gibi, Karapapaheli'nin aslı kesimlerindedir. Gürcistan'ın Sadaklı yakınlarındaki Köhne (eski) Kilise'ye giden halk burada kurban kesmektedir. Ansiklopedi Araştırma Merkezi Başkanı Ali Şamil'e göre, Türkçe konuşan, şimdi Müslüman olan yöre halkı bir dönemin Hıristiyan Türklere aittir. Maalesef bölgeye gidip araştırma yapamadık, ancak konuya dair bazı bilgiler edinebildik. Buraya daha ziyade Şamnabad bölgesinin Müslüman halkı gitmektedir. Türk olan bu kimselerin hurafe ve cincilik gibi konularla bir ilişkisi yoktur. Bölge aydınlarının teşhisine göre, bunların bir kısmı geçmişte Hıristiyan iken, şimdi Müslüman olmuşlardır. Ziya Bünyatov'un 7-9. *Asırlarda Azerbaycan Tarihi* ve Feride Memmedova'nın *Albanlar* isimli eserinde bu konuda geniş bilgi olduğunu biliyoruz.* Biz bu kaynakları Gregoryan Türkler konulu çalışmamız münasebeti ile inceledik.

Halk, bölgedeki Hıristiyan Türklere ve Hıristiyan Türk iken Müslüman olanlara Rum Türkleri, Barzan veya Berzan demektedir. Kelimenin anlamı kam veya şaman gibi bir şeydir. Barzan önceden bilen, keşif sahibi ve Berzan ise yol gösteren anlamlarına geliyormuş. Bu toplum geçmişte Zalga'nın köylerinde yaşıyorlardı. Yörenin % 90 halkı bunlardan meydana gelmiştir. İlçe merkezinde geçmişte sayıları 7 bin iken hâlen 3.500 kişi kalmıştır. Buldukları köyler Başköy, Merdiven, Yeddi Kilise, Avranlı, Ağbulak reyonu, Tiflis'in merkezi, Marneol ilçesinde Titseli ve Sigora'dır. Türkçe konuşurlar. Göçleri SSCB döneminden sonra başladı, hâlâ devam ediyor. Göç Yunanistan'a yapılmaktadır. Yunanistan bunlara Rumca eğitim veren okullar açmıştır. Evvelce eğitim dilleri Rusça idi. Göç edenlerin geriye dönmelerini Gürcistan hükümeti bunlardan istemiş olup, evleri hâlen büyük ölçüde boştur. İlk göçleri münferit de olsa 1956 yılında yapılmıştır. Bunlardan Azerbaycan'da da vardır. Ancak çok dağınıktırlar. Şu anda göç edemeyenler % 40 oranında olup, genellikle yaşlılarıdır. Ortodoks Türkler Anadolu'daki kaderlerini, 100 yıl sonra Kafkas-ya'da yaşamaktadırlar.

Borçalı'nın Marnovi/Sarvan ilçesinin Candar, Kızıllaçlı, Sarva, Mamgeli, Mescidli, Görarlı, Tazekent, Hacılar, Yuvanalı, Alget, Amborofya,

* Feride Memmodova, “On Historical Geography of Caucasian Albina, Armevia and the Albanian Etnos”, *History of the Caucasus, the Scientific Public Almanac*, s.10.

Karakeçeli, Akkeçeli, İlmezli, Kepenekçi, Birinci Kösali, İkinci Kösali, Boydor, Kürtler, Kaşmaganlı Leibeddin, Daştepe, Şülöyür, Kuşçu, Ağmemmedli, Kocagan, Tekeli, Hancagazlı, Kireçmeganlı, Kasımlı, Beytarafçı, Baytallı, Ulaşlı Yukarı Gullar, Aşağı Gullar, Kırhılı, Aşağı Saral, Yukarı Saral, Demye Görarlı, Ahillele, Ahıl Mahmutlu, Mamayı, Molaoğlu Sadaklı, İmir, Hallavar, İmizcala, Büyük Beyler, Küçük Beyler köyleri tamamen Türk halktan oluşmuştur.

Güllübağ, Zop ve Hocornu Türk ve Ermeni, Opret Türkçe konuşan Ortodoks Rum halktan oluşmuştur. Borhosi ilçesinin Aşağı Koşakilise, Yukarı Koşakilise, Molla Ahmetli, İmir Hasan, Koçulu, Fahrallı, Saraçlı Balaboğanlı, Kölayır, Arhılı, Hasan Hocalı, Taşlıgullar, Esmerler, Caferli, Deller, Karadiken, Siskala, Arakel, Beyteker, Aşağı Gülever, Yukarı Gülever, Zörgöyç, Babakişiller, Sarımemmetli, Darvoz, Abdallı, Bolus Kenpenekçi, Sorollar, İnceoğlu ve Halı köyleri tamamen Türk'tür. Halkı Türk ve Ermeni olarak karışık köyler Şemsöy ve Çatak'tır.

Başgeçit ilçesindeki Seferli, Deller, Sukala, Dunus, Mahmutlu, Hamamlı, Armutlu, Memişli, Meşililer, Kızılkilise, Şindiler, Azgeyliyen, Dağarhılı, Kızılhacılı, Saca, Hüsöyüçay, Çopuzralıaz, Yırgançay, Aşağı Karabulak, Yukarı Karabulak, Lökandar, Yavıklı, Şamdarlı, Gödekdağ, Sağatlı, Muganlı (Bu son iki köy Ermeni sınırına çok yakın oldukları için can güvenliği sebebiyle maalesef boşaltılmıştır), Aşağı Orzuman, Yukarı Orzuman ve Ormeşen tamamen Türk halkı köyleridir. Kirovisi, Türk ve Gürcüdür.

Karayazı ilçesinde Soğanlık, Karcalar, Ahtehe, Karatehle, Sorca, Muganlı, Birlik, Tazekent, Kösali, Nazarlı, Aşağı Kenenekçi, (Ulu kişili-Caferli) Candar, Zenger, Ulyanafga ve Karatepe köyleri Türk köyledir. Karaçöp bölgesinde Sagarevçov, Keşali, Kazılar, Karabağlar, Yarmuganlı, Düzeyramı, Lebbeli köylerinin halkı tamamen Türk'tür. Lagodehi ilçesinin Kabal, Uzuntolo, Genceli, Karacalar köyleri, Lelavi ilçesinin Karacalar köyü, Ağbulak ilçesinin Kösalar ve Şihli köyleri, Zalga ilçesinin Encivan, Tecir, Culuhluve Tecis köyleri, Kabci ilçesinin Muhran, Tatuşağı, Ferma köyleri ve Musteha ilçesinin hepsinin muhtarları Türk'tür. Bu açıklamalardan sonra tekrar halk inançlarına geçiyoruz.

Bölgedeki Karapapahlarda yeriklemek veya aşermek karşılığı "ağzı tatsız", "ağzı pis" tabirleri kullanılır. Bu durumda olan kadınlara yemeleri için her arzuladıkları şey verilmelidir. Bunların "nefsi körlenmeli", aksi takdirde pis (fena) olurlar. Uşak (bebek) içerde (ana rahminde) hasta olur. Uşak içerden anayı emdiği için, onun arzusu yerine getirilmemiş olur. Karapapaklarda "gelinin sonu", (bebeğin rahimdeki eşi) temiz yere bastırılır. Eğer dünyaya gelen çocuk kız ise, "Allah bunun dalınca oğul ver,

kız verme” denilerek temiz toprağa gömülür. Göbeğin parçasını saklayanlar da olur. Kişinin göbeğinin batırıldığı (gömüldüğü) yerden zor ayrıldığına inanılır. “*Göbeğini oraya mı bastırırlar (gömmüşler), oradan ayrılabilirsin*” denir. Bu inanç ve söyleyiş Anadolu’da da vardır.

Yörenin Karapapahlarında balaya adını babası koyar. Babasının babası da koyabilir. Dedenin ismi toruna konularak, neslin yaşatılması amaçlanmıştır. Sovyetler döneminde Gürcistan’da Türkler, Orhan, Altay gibi isimleri çocuklarına koyamazlardı, yasaktı. Çocuğa ad konulduğu gün çocuk kız veya erkek olsun fark etmez, kurbanı kesilir. Kurbanlık hayvanı çocuğa ad koyan verir. Çocuğun kulağına üç defa ezan okunur. Doğduğu gün, ay ile ilgili veya dinî içerikli bir isim koyulur. İkiz çocuklara Ömer-Osman veya Hasan-Hüseyin adları koyulur. Bazen de köhne (eski) ad, çocuk yaşasın diye babasının dedesinin ismi de konulur. Gürcistan’da yaş günü yerine “*ad günü*” yapılır. Aydınların bu gününde basında haklarında yazı yazılır. Saz şairleri toplanıp kutlamaya renk katarlar. Borçalı yöresinde de çocuklara verilen isimlerle yaşamaları, kız veya erkek olmaları veya yeni kardeş istemediklerine dair mesajlar verilir. Meselâ Tamam, Besti, Yeter, Kifayet, Kız Tamam, Kız Yeter gibi isimler konulur. Erkek isimlerinin başına çok kere “*gül*” gelir. Gül Mehmet, Gül Ali gibi.

Borçalı Türklerinde bebek day duracağı zaman; “*day dur dayın gelsin, çömçede payın gelsin*” denir. O esnada çocuğun dayısı çocuğa hediye verir. Bu uygulama Doğu Anadolu’da da vardır. Bebeğe ad verme gibi uygulamalarda, baba tarafının etkinliği görülmektedir. Esasen bu gibi tespitler irdelenerek bazı önemli sosyolojik sonuçların çıkarılması mümkündür. Dişi çıkan çocuğa “*hedik*” yapılır. Hedik; buğday, kargıdalı (mısır), lobiya, kozlepesi (ceviz içi), maş, (küçük taneli fasulye) ile yapılır. Hedikten konu komşuya pay verilir. Hedik gönderilmiş kap boş iade edilmez. Çocuğun çıkıp düşen dişi “*halvet yer*”e atılır. Bu esnada “*ay sıçan inci dişimi sana verirem, balta dişini bana ver*” denir. Çocuğun ilk saçı bir yaşında kırılır (tırış edilir), o saç terazide çekilir tartılır. Ağırlığınca delleye (berbere) pul (para) verilir. Çocuğun ilk tıraşı sağdan başlayarak yapılır. Borçalı yöresi Türklerinde “*kirve*” çok önemlidir. Kirve kutsal kabul edilir. Onun âdeta dokunulmazlığı vardır. Kirvelik kurumu nesilden nesile geçer. Kirvenin oğlu, onun oğlu o ailenin kirvesi sayılır ve kirve ile aynı itibarı görür. Kirve olacak kimseye elçi gider “*razılık*” alır. Sonra konaklık (ziyafet) verir. “*Kirvenin damının üstünden geçme, içeriye toprak elense kıyamete kadar kirvenin sende hakkı kalır*” diye bir inanç vardır. Kirveden kız alıp verilerek akrabalık yapılmaz. Kirvenin nesilden nesile geçen mirası bölününce, atadan gelen kirveler arasında da bölünür. Bu hep devam eder ve o aile için başka kirve tutulmaz.

Uşağı olmayan kadına *maliki* (derman) yapılır. Kabak ve bal pişirilir; bu ve benzeri ilâçlara “*Türke çara*” denir. Ana adayının karnına belendir. O yakı iki gün orada kalır. Ayrıca *camış* gübresi pişirilir, gelin ona belendir. İçi ağır kadın deriye çekilir. Bir başka uygulamada da, petekli bal, tarçın, gülümcan, zencefil, hil, nuheyl, ıslot (biber), dört adet yel ceviz el makinesinde çekilir. Bir kilo petekli bala karıştırılır. Gelin aç karnına bundan bir yemek kaşığı yer; sonra çörek yiyebilir. Geline kartol (patates), pirinç verilmez. Düzelir ise beline yakı sarılır. Karnına köpe yapılır, beli çekilir. Üç yumurtanın sarısına alçı karıştırılır. Bir metrelik bir bezle yakı yapılır. Bu yakı üç gün belde kalır. Çocuğu sürekli ölen anne, meyve ağacının dibine gider ve “*ben hamı zatımı sana verirem sen de varını bana ver*” der. Üç defa ağacın dibine “*tu tu tu*” der. Bu uygulamada, görüldüğü üzere, meyve ağacı ocak olarak algılanmıştır.

Karapapahlarda gelin “*ellendirilir*” bunun için gelinin başına bir şiş ve ekmek dolandırılır. “*Ayağın sayalı, başın devletli olsun, yedi oğlanla bir sofraya el uzatasın*” denir. Sonra gelin sağ taraftan perdenin arkasından gerdeğe girer. Gelin, kaynana ve kaynatası ile bir müddet konuşmaz. Bu bir hürmet ifadesidir. Geline ve çocuğuna dua edilirken “*Allah gelinine ve çocuğuna başacan* (başına deyin, başına kadar) *versin, hoşbaht eylesin, Allah hoşbaht eylesin, oğullu kızlı olsun, hoşbaht yaşasın. Allah rızkanı bol eyle, özüne can sağlığı ver*” denir.

Karapapahlarda eskiden evlenecek kız oğlanı, oğlan da kızı görmezdi. Baba ana *gözaltılıyarlardı* (gözaltı yapıyorlardı). Büyüklerin sözünden çıkılmazdı. Şimdi evlilikte gençler karar veriyorlar. 18-22 yaşlarında evleniyorlar. Kız istemeye gidince iki-üç ağsakal kişi bir toğlu (koç) götürür, birisi “*Allah’ın emri, Peygamber’in şeraatinle senin kızını oğlumuzza diliyirem*” der. Kız babası da “*o ki Allah yazıp, kimse bozamaz, başına dönüm senin*” der. Karapapahlarda kız istemeye aç karnına gitmelidir. Ev sahibi konuklara “*aç mısınız?*” der. Görücüler de “*Size bir teklifimiz var. Bize şirin bir söz söylemezseniz, ikramınızı yemeyiz*” derler. Karapapahlarda aile reisi vereceği kızının kanaatini sorar. Bu konuda baba, anneyi araya sokar. Kız kaçırma yoluyla evlilik vde ardır. Kan davası ise, çok nadir görülür. *Berdel* usulü evlenmeye Borçalı’da “*al değişik*” veya “*iki başlı kohum*” deniyor. İki kız kardeşi alan iki erkek kardeşe de çok sık rastlanılmaktadır.

Türklerde erkekler 20-22, kızlar 18 yaşlarında evleniyorlardı. Hâlen her ailenin asgarî üç çocuğu olmaktadır. Özellikle Sovyet döneminde bir Türk ailesinin 10-12 çocuğu olabiliyordu. Ailesi felâkete uğramış bir genç, daima ebeveynlerin yanında yer almaktadır. Müslüman Türklerde alkol aileyi çürütememiştir. Hâlen Türklerle çok evlilik yapılmamaktadır.

Gürcülere kız verilmemekte, ancak alınabilmektedir. Kafkasya'da İnguş ve Türkmenlerde çok eşlilik hakkı verilmiştir. Eskiden Sünnî Türkler Şifilerden kız alıp vermezken, şimdi bu tür evlilikler olmaktadır. Ayrıca, eskiden Ermeni ve Ruslardan nadiren kız alınırken, şimdilerde hiç alınmamaktadır. "*Haşa huzurdan bugün bir Ermeni bana selâm verdi*" denilmektedir.

Mahmut Hacı Halil aynı zamanda bir halk bilimcidir. Ondan da yöredeki halk kültürüne dair malûmat topladık. Gürcistan Türklerinde geline baba evinden çıkarken "*ocak taşı*" verilir. Benzer şekilde, gelin yeni evinde "*ağır*" olsun bereketi bol olsun diye Makedonya Türklerinde yeni geline, bereketi celp etmesi için ilk geldiği gün "*ocak taşı*" öptürülür. Anadolu ve diğer bazı Türk yörelerinde gelinin cebine taş konur. Bu, yeni evinde ağır olması, akli baba evinde kalmaması ve sık sık kaçıp eski evine gelmemesi için yapılır.

Borçalı'nın bazı Türk kesimlerinde gelin için kesilen kurbanı molla nezaret eder. Gelinin ayağının altında nelbeki (çay tabağı) kırılır. Başına *şirni* (şeker) dökülür. *Şirniye düğü* (buğday) katılır. Gelin eşikten içeri girince bir kaptan kor hâlinde ateş getirilir. Yanında demir şiş olur. Gelin ateşin etrafında sağdan başlayarak üç defa dolaşır. Gelinin kucasına körpe oğlan uşağı konur. Ayrıca çorabının içine baba evinde pul (para) koyarlar. Bu parayı gelinin çorabını çıkaran alır. Gelinin atası evinde beline üç defa kırmızı lent (kurdele) bağlanıp açılır. Gelin sonra ere verilir. Gelin, bey evine gelince bey tüfeng atar. Bey şahında muhakkak "*alma*" olur. Beylik "*bey şahı*" kızın evine gidince biter. Arkadaşları onu dostça döverler. Bazı görevli arkadaşları da onu korurlar.

Düğüne aranmayan bir kimse sitem ederken "*Ağ sakallınızı kara sakallınızı yıgıp hâlvet oldunuz, Allah mübarek etsin*" (genç yaşlı kendi aranızda eğleniniz) der. Borçalı'da gelinin eşikten girmeden evvel tabağı *sındırması* (kırması) evdeki şer ve hatanın dağılması içindir. Geline su dağıttırılır, zira suyun aydınlık olduğu inancı vardır. "*Toya gidende ayrı yoldan, toydan dönende ayrı yoldan edilir*". "*Bey tutulmuş* (bağlanmış) ise, mollaya gidilir. *Beyin anası, nişan paltarından cırar özü beyi baştan bağliyar, gelini gelende açar, böylece başkaları bağliyamaz.*" inancı vardır. Kız çıkmayan geline "*üzü kara*" denir. Onu geri gönderirler. Böyle gelinin saçları kesilir. Yenge ve gelin reddedilir. Babasının evine gönderirken eşeğe ters bindirilir.

Karapapahlarda eskiden kebin (nikâh) gizli kesilirdi. Nikâhsız (dinî nikâh olmadan) gelinin "*yaptığı ekmek yiyilmez, verdiği su içilmezdi.*" Nikâhın gizli kesilmesi, muhtemelen yapılması ihtimali olan büyüye mani olmak içindir. Burada nedense nikâh için kıyma veya kesilme tabirleri

kullanılır. Bizce, üzerinde durulmalı, kelimenin batınî anlamı irdelenmelidir. Nikâhsız kadının elinin degeceği şey haram sayılır. Zira, o cünüp insan ile eş tutulur. Eşi ile birleşmesi zina sayılır. Hatta cünüpten de onun durumu daha ötedir. Kırklanması gerektiği inancı vardır.

Uşağı (çocuğu), gelini, atı, malı, davarı nazardan korumak için molla-dan nazar duası alınır. Dağdağan ağacı üç kulak (üçgen) biçiminde kesilir. Çocuğun sağ omzuna dikilir. Büyükler sağa *nasihat görürler* (uygun bulurlar), ayrıca göy (mavi) boncuk gelinin omzuna, yakasına dikilir. Atın sinesine ve geriyanına dağdağandan yapılmış üç kulak takılır. Bu ağacın üstü şişle yandırılır (yakılır). Ev diktirende de evin alnına at nalı çakılır. “*Nezar kesen*” için, malın nazardan korunması maksadıyla nazar duası okunarak tuz yakılır. Nazardan kurtulması istenilen hayvanın alnına yumurta vurularak kırılır. Tuz Türk halk inançlarında önemli bir motiftir. Binalarda ve beşiklere nazarlık yapılırken yumurta da nazarlığın içerisine konulur. Anadolu’nun bazı yörelerinde gelin eve getirilince evin duvarına yumurta vurularak kırılır.

Gelin evin eşiginden içeriye girmeden ayağının kabağında (önünde) kurban kesilir. Eşikte ayağının altına bir çini kap konulur. Ayağı ile sındırması istenir. Gelin ayağı ile bastığı bu tabağı kırar. Gelin atasının evinden çıkınca ardı sıra su dökerler, bahtı aydın olsun diye; şeker serperler, yeni ocağında şirin olsun diye. Gelin ayağına kurban kesmek, tabak kırmak, arkasından su serpmek, Anadolu’da da vardır. Kırılan tabakla çıkarılan sesin kötü ruhları, cinleri korkutup kaçıracağına inanılır. Nitekim, tahtaya vurulup “*şeytan kulağına kurşun*” denilmesi de, aynı inancın tezahürüdür. Anadolu’da evin kapısına bal sürülerek, gelinin tatlı dilli olması dilenilmiş olur. Borçalı yöresi Türklerinde gelin arabadan düşende (inince) arabacılar hürmet (bahşiş) isterler. Yolda çocuklar arabanın kabağını (önünü) keserler. Güreşenler beyden veya görevlisinden elam, hediye alırlar.

Gelin bezedilince (süslenince) başını yengesi hazırlar. Kemerini erkek kardeşi takar. Bu esnada bir inek veya gebe verir. Gelin sandığına bir kasıp balası (fakir çocuk) oturtulur. Kalkması için de ona bir hediye veya para verilir. Buna “*kemer bağlamak*” denilir. “*Kazan açması*” oğlan tarafının kız evinden gelenlere yemek vermesidir. Bu esnada “*kazanın kapağı açılmıyor*” denilir. Kapak açılın diye pul, hediye verilir.

Borçalı’da gelin eşine ismi ile hitap etmez. Kaynanasına hitaben evde konuşurken “*oğlun*” der. Eşi de ona, “*aykız*” veya babasının ismi ile mesela “*Yusuf’un kızı*” veya memleketinden hareketle “*Ay Karşlı*” veya “*Ay tembel*” der. Bu hitap şeklinde kesinlikle aşağılama, horlama yoktur. Bu doğal ve yaygın bir uygulamadır ve hiç yadırganmaz. Türk dünyasının

her kesiminde bilhassa kırsal kesimde görülür. Anadolu’da bu uygulamaya “*ses saklama*” denir. Uygulamanın inanç derinliklerine inilirse, erkek çocukları nazardan korumak için pasaklı, fırtıklı gibi çirkin isimler koyarlar. Bu uygulama Borçalı yöresinde de vardır.

Bey, sağdıç olarak tayin edeceği kimseye önceden bir hediye verir. Gelini kızın atası evine çağırınca, akrabaları da çağırıp yemek verir. Geline (kızlarına) hediye alır. Buna “*ayak açma*” denir. Gelini damadın akrabaları evine çağırıp ona hediye verir, onu yemeğe alırlar. Buna “*toy görmesi*” denir. *Şah* muhakkak gece gitmeli, hükmen *Bey Şahı* gece götürülmeli. *Şah*, sağdıçın evinde bezenir. Taşınırken tezeklere gaz yağı dökülerek şamdan yapılır. *Bey Şahı* sağlı-sollu olarak aydınlatılır. Bu meşaleler şahın önünde kara zurna eşliğinde götürülür. Neden kara zurna eşlik yapmaktadır? Bize göre düğün, içerisinde ince-derin bir sızı içeren mutluluktur. “*Hem ağların hem giderim*” sözünde bu sır açıklanmıştır. Evinde ayrılmak, yeni bir dünyaya girmek âdeta parlak bir karanlıktır. Bu kara zurna, açık havada çalınan gür sesli büyük bir zurnadır.

Aras vadisi düğünlerinden tanıdığımız “*Bey Şah*”, Kür boyu Türklerinde de yaşamaktadır. *Bey Şahı* burada da dokuz dallı olmakta ve her ağaçtan yapılabilmesine rağmen, daha ziyade çam tercih edilmektedir. Soyulan çam ağacından bazen dal sayısı 30’a kadar çıkabilir. *Bey Şahı* sağdıçın evinde gece bezenip, iki kişi taşır. Beyin adamları *Şahı* korurlar. Şahın dalından gençler bir elma uğurlasa (çalsa, kaçırrsa), bey o elmayı satın alır. Sağdıç subay (bekâr) olmalı. Bey sağdıçlık yapması için evli kimseyi çağırmaz. Bize göre sağdıçın bekâr olması, kısır gecesi, kızlar gecesi gibi sadece bekârlara hasredilen gece ve günlerin eski inançlardaki “*kişi oğlu*” kültü ile yakından ilgilidir. Zira, Altay Şamanizminde sadece evli kadınların katılabildiği toplantılar vardır.

Borçalı yöresi Türklerinde “*honça*” uygulaması vardır. Bir tepsinin içine kına ve kınanın üzerine mum konur. Bu tepside çeşitli tatlılar, ayrıca ziynet (taktı), kızıl (altın) olur. Bu tepsi ağacın olmadığı yerde *Bey Şahı*nın yerini alır. Oğlan evinden kız evine gönderilir. Anadolu’da bunun büyük ölçüde benzeri “*sini*” olarak bilinir. Nişanlı kıza sini gelir. Hatta Erzurum yöresinde “*Deli Kız Sinin Geliyor*” diye karşılıklı manilerin okunuşu ile oynanılan bir oyunu vardır. Borçalı yöresi Türklerinde düğün merasiminin son gecesinde “*kına bent*” yapılır. Erkekler ayrı, kadınlar ayrı yerde olurlar. Erkeğin eline yenge kına yakar. Beyin (damadın) bir adamı kızın evinden bir koyun veya tavuk getirir, dostlar davet edilir. Beyin yemek meclisinde büyükler olmaz. Sofrada bey elini çöreğe (ekmeğe) uzatmadan kimse elini uzatmaz. Uzatana *çerme* verilir. *Çerme*, verilen ceza olup, cezalıya çok yemek yedirme veya onu aç bırakma şek-

linde olur. Kına yakılınca “iki ay sonra vaht (vakit) kesirem (vaat ediyorum), iki ay sonra bir de yahuram (tekrar yakacağım)” denir. Bu bir nevi adaktır.

Aras vadisinde yetimden sağdıç veya soldıç olmaz. Bu konu da bizce çok önemlidir. Uluğ Türkistan’ın güneyinde yağmur duası için hazırlanan çocuk, bilhassa kız çocuk yetim olmalıdır. Buna “fakirek” denir. Birçok yerde fâla bakma veya define aranmasında analı babalı olma veya olma kuralı aranır. Yetim kişi sahipsiz kişidir. Sahiplenilmeye uygun kişidir. Halk inançlarında yetimin özel bir konumu vardır. Türklerde kişiöğlü âdeta doğuştan beydir veya onun kişiliğindeki kuvvede bir beylik vardır. Evlendiği zaman bu beylik unsuru açığa, gün ışığına çıkar. Yeni bir ocağı ateşlemesi, beyliğinin başlamasıdır. Yeni binalara çatı safhasında bayrak asılması, düğün bayrağı, bu anlamda o beyin kendi ocağında egemenliğidir. Bunun için damat “bey”dir. Bey, beylik zenginlik ise, yetimden sağdıç veya soldıç olmayışı da doğaldır.

Akşam gelin, bey ile oynatılır. Başında kırmızı sarp olur. Yüzünü kimse görmez. Oğlanların gelinin elinden tutarak oynamaları uygun değildir. Bu gece bey kesinlikle gülmeyip, ciddi olmalıdır. Bey güldürülmeye çalışılır, gülerse *çerme* verilir. Eğlencede erkekler kadın veya polis kılığına sokulur, bezenir. Buna “*keçebörd*” denir. Bu gece oğlanın anası da oynatılır. Kız evi bir yıl kızının evine gitmez; kız da bir yıl atasının evine gitmez. Kız atası kızının toyunda oynamaz. Borçalı Türk evlerinde “*yaşmak*” olur. Gelin yaşmaklanır, kaynanası ve kayın babasının yanında danışmaz (konuşmaz), yemez, içmez, onların adını çekmez (söylemez). Erkek, atasının yanında uşağın adını çekmez. *Yaşmak*, hürmet demektir. Gelin ile oğlanın anası arasında perde vardır. Gelin, kaynanası ve kaynatasının dediğine cevap kaytarmaz (cevap vermez), cevap ayıptır. *Yaşmak* olunca cevap verememiş olur.

Doğum ve evlilikten sonra, hayatın son safhası olan ölüm konusunda bazı tespitlerimiz oldu. Bölgedeki inanca göre ölecek kimse rüyasında bir kara kuşun kendisini alıp götürdüğünü görür. Bu tespite göre ölüm meleği karadır veya bazı kimseler için böyledir. Bu tür rüyalar dualı adamlara anlatılıp onlardan yorum istenir. *Urfu* (ruhu) kimse göremez. Bir Allah bilir. Ruh ağızdan, burundan çıkar, çünkü nefes oradan alınır. Azrail başının üzerini keser; can, ruh ayağından itibaren çıkmaya başlar. Karapapahlarda “*dili ağız eylemek*” başsağlığı dilemek demektir. “*Ahırın hayır olsun, oğlun kızın sağ olun*”, “*Allah seni yarı yolda koymasın*” vb. denir.

Cuma akşamları, dua edilir. “*Cümle âleme, içinde de benim balalarım*” denir. Yemek yapılır. Bunları çoluk çocuk yer. “*Bu gece ölümler gelir, onların burnuna yemek kokusu gitsin*” inancı vardır.

Karapapahlarda “*hal apardı*” inancı vardır. “*Uşag üstü olanda, uşaga yatanda doğum vakti gelen avradı hal basar. Korunmak için; sarımsak, soğan avradın anlina çekerler* (koyarlar). Yatağının etrafı dört tarafından sure okunarak dönülür. Demir döver, ses ederler. Dövme işi sağdan dönmeye başlanılarak yapılır. Al avradı, Al karısı inancı bütün Türk dünyasında yaygındır. Anadolu ve Uluğ Türkistan’da da sarımsak, soğan ve demirin koruyucu gücünden yararlanılır. “*Ses etme*” uygulaması *kara iyiler* sestten rahatsız oldukları için kullanılır. Karapapahlarda “*hal karısı*”ndan korunmak için ayrıca, *hal karısı* tutmuş bir kimsenin bir eşyası, korunması istenilen kadına götürülür. Kanaatimizce hal karısı tutan kadın ondan bir kuvvet almış oluyor. Bu kuvvet eşyalarına sirayet ediyor. Bu eşyaları yanında bulunduran ve korunmak isteyen kadın, hal karısına bu eşyayı referans veya karşı güç olarak kullanabiliyor. Karapapah halk inançlarında insan kılığına giren iyelerin olduğuna da inanılır. Bu iyeye, “ruh” diyenler de vardır. Hüseyin Ağa, Sarı Dere mevkiinde çayda, suyun kenarında bir uşagi oynuyorken görüyor. Çocuğun elinden tutunca insan evladı olmadığını anlayıp korkup kaçıyor.

Gürcistan’da Müslüman halk Anadolu ve Azerbaycan’da olduğu gibi rüyasında ölmüş bir yakını görür ise, onun ruhu için hayır işler. Bölgede ölüsü olan 40 gün Yasin okutulur. Bunlar mevtanın ruhuna bağışlanır. Ölümün 51. günü dua okunur. Toplanmak gerekmez. 52. gün “*et kemikten ayrılır, mevta acı çekmesin*” diye duası yapılır. Cenaze kabre konulurken tabut üç defa yukarı kaldırılıp indirilir.

Gürcistan Müslümanlarının, Türk bölgesinde Türk TV kanalları seyredilmeye başlamadan evvel, Türkiye’de yaşanan dinî hayata dair hiç malûmatları yokmuş, Türkiye’de din adamları mollalarının olabileceğini dâhi düşünemiyorlarmış. Geçmişte Türkiye aleyhinde çok yoğun bir propaganda yapılmış.

Kadınların düşen, dökülen saçları uygun bir yer kazılarak yere bastırılır (gömülür) veyahut bir şeye bükülür (sarılır) ve duvarın taşlığına (oyuğuna) konulur. Saç ulu orta yerde taranmaz. Dökülen saçların *cadı küin, cadı yer, cadı* gibi büyü yapanların eline geçip büyü yapmasından çekinilir. Anlatılan bir hikâyeye göre büyücü kadın büyü yapacağı kadının saç kılını, âşık olan zattan ister. O da saç bulamayınca bir camışın derisinden büyücüye kıl getirir. Büyücü büyüünü bu kıla yapınca hayvanın derisi sürünerek âşık olan adamın evine gelir. Şer karışan tırnağına cadı yazıp büyü yaparlar ki, çok mahsurlu görülür. Kesilen tırnak gündüz kesilmeli. “*Gece tırnak kesenin kül başına*” denir. Tırnak yakılır, daha ziyade gömülür. Tırnak kesildikten sonra el muhakkak yuyulmalı (yı-

kanmalı), el yıkanmaz ise, onunla tutulan yiyecek içecek haramdır. O tırnağı kesen bıçak da haram kabul edilir.

Borçalı bölgesinde halkın saygı ile ziyaretinde bulunduğu birçok ulu mezar vardır. Müslüman Türk halk bunların etrafında Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi bazı inançlar geliştirmiştir. Tespitlerimizin arasına bu konuları da aldık. Hacı Mehmet Efendi, Kazak'da Aslanbeyli köyündendir (İnce Deresi). Buraya halk her zaman ve daha ziyade Cuma günleri ziyarete gelir. Burası Nakşi Piri olarak bilinir. Burada kurban kesilir. Sadaka paylanır. Kabir taşı öpülür. Türbenin yanında cami vardır. Burada gece kalındığı da olur. Seyit Nigari'nin burada gazelleri okunur. Meyhaneler geçilir. "Nigari semahları" yaşanır. Türbenin onarımı yapılır. Burası devlet koruması altındadır.

Borçalı Karapapağ Türklerinde, adak sahibi kimse, adağını pire veya seyide getirince adağı alan kimse alıp kabullendikten sonra tekrar geriye vererek "bunu flâncaya ver onun durumu daha uygun fakirdir. İnşallah Allah adağını kabul etmiştir" diyerek adak sahibine yön verir. Borçalı Türklerinde pir ziyaretine giden kimse yol boyunda bildiği ayetleri okur ve "Allah Allah Allah" diyerek gider. Bir köyden başka köye pir ziyaretine okuyarak giden şahıs yolun nasıl bittiğini fark etmez. Pire gidilirken Allah adının ağızdan düşürülmemiş olması bize göre, pirdeki hikmetin de Allah'dan kaynaklandığına inanmanın bir tezahürüdür.

Borçalı'da pir delisi tanımı ile halk aşığı kastediliyor. Bunlara halk bir niyet tutarak gelir. Birisi denemek için bunlara gelirken, niyetini değiştirir. Bunlar o şahsın zihniyetini sezgi yolu ile anlayabilirler şeklinde bir inanç vardır. Bunlar kızgın peçin (ocağın) üzerine oturabilirler. Nesip Baba (Deli Nesip) Borçalı'nın Keşeli köyünden, yel dağı (yel ocağı) Kazak'ın Kepenekçi köyündendir. Ziyarete gelenler, yolun ağzına nezir koyarlar. Ocağın yel hastalığına şifalı olduğuna inanılır. Buradaki adak taşının altına para konulur. Bunları fakirler alırlar. Niyet edenler bu parayı alıp niyetlerinde kullanırlar. Bu uygulama şekli özel inanç gizleri saklar. Erbil'de niyetli anne "çocuğum olsun, onun için konuşmadan dileneceğim" şeklinde, Anadolu'da çocuğu yaşamayan anne "kırk kapıdan kırk yama toplayıp kundak bezi yapacağım" diye adak yaparlar. Ankara'da Hacı Bayram'da adak şekerinden alan kimseler kendi adakları için şeker adarlar.

Şeyh Senan Dağı, Tiflis'de kutsal bir dağdır. Efsanesi meşhurdur. Hıristiyan kızına âşık olan bir Türk dervişin şeyhinden beddua alışı ve sonra nadim olup şeyhinin affına uğrayışını anlatır. Biz bu menkıbeyi Erbil'de de dinlemiş ve yayımlamıştık. Uzaktan gelip geçenler bu dağa "baş indirirler", onu selâmlarlar. "Sarı Gelin" türküsü bu dağla ilgilidir. Ulu ka-

birlerin uzaktan da olsa selâmlandıklarını İran ve Türkiye'den de biliyoruz. Ulu dağlara mevsiminde ziyaret için gidildiği zaman bu dağlara yalnız ayak tırmanıldığı inancı Türkiye'de de vardır.

Keşeli köyünde Türk mezarlıklarına gittik. Halk inançlarına dair maa-lesef bir tespit yapamadık. Bunlar Müslüman Türk mezarlıkları idi. Türk dünyasında Aşkabat gibi yerlerde Müslüman ve Hıristiyan mezarlarını bir arada gördük. Mimaride etkilenme vardı. İfadeye göre Şah Abbas bir bina diktirmiş; bir odası cami, diğeri kilise imiş. Böylesi bir yeri Gürcü kralı 4. Davut da yaptırmış; bu kralın annesi Kıpçak Türklerinden olup, onun döneminde Müslümanlık korunmuş. Müslümanların yaşadıkları yerlerde domuz beslenmesi yasaklanmış.

Bölgede Anadolu'da olduğu gibi meral (maral) pek vurulmaz inancı vardır. Maral avına gidenler, onların çiftleşme zamanında nara atacaklarını bildikleri için nara sesini takip ederler. Çiftleşme zamanı rakip erkek maralla dövüşür ve bu düello % 50 ölümlerle biter. Yenilenin sürüsü yeninin sürüsüne katılır. Yenilen yalnızlığa terk edilir, o yıl artık aşk dövüşü olmaz. Maral boynuzunun nazara iyi geldiği inancı burada da vardır.

Karapapah Türklerinde üzerine kar, yağmur yağmış koyunun sırtına süpürge vurulmaz. Bereketi kaçır denir. Bereketi olan yere süpürge çekilmez. Ev süpürgesi ile koyunun sırtı şer karışan vakitten sonra süpürülmez. Karapapahlarda yağmur yağmaz, havalar kurak gider ise yağmuru yağması için kurban kesilir, *godu-godu* gezdirilir. Borçalı'daki yağmur duası Kars yöresinde yapılan ile tamamen aynıdır;

“Godu godu’yu gördün mü
Godu godu’ya selâm verdin mi
Godu burdan geçende
Kırmızı don giydin mi
Yağ yağ yağmur”
Ayrıcı: “Gün baba gün çık
Kızıl ata bin çık
Keçeli kızı burda koy
Saçlı kızı al çık.”

Borçalı'da dolu yağdığı zaman durması için ezan çekilir (okunur). Mahsul alınca adağı olanlar nezir verip kurban keserler. Keşeli köyü Sünnî olduğu için Muharrem ayında Şî Müslümanlarda olduğu gibi çok özel uygulamalar olmaz. Ancak, bu ayda Sünnîlerde de toy, düğün, eğlence yapılmaz. Nevruz ayında nevrüz pilâvı, baca baca ve diğer uygulamalar daha ziyade Şî inançlı Müslüman Türkler arasında yapılır. Sünnî

köylerde kurban bayramı daha coşkulu kutlanır. *Kavut* hazırlama ise hıdrellezde yapılır. Holabel bir bereket, bolluk, kolaylık dileme duasıdır.

“Holabel holabel
Kılıç keser
Hop dön dürer
Hanım bize yağlı gönderer
Elinde boydan gelin
Seni gördüm çayda gelin
Holabel holabel

Katan baştan gelir
Zincir kaşdan gelir
Holabel çekmeyenin
Bacısı oynaşdan gelir
Holabel holabel

Karapapak Türklerine göre, dünya kızıl öküzün üstünde durur. “*Yer terpenende öküz boynuzluyor*” (Zelzeleye kızıl öküzün boynuzunu oynatması yol açıyor). Göy kuşağının (gök kuşağı) altından geçilmez, geçmek isteyen o vurur. Ölen şahsın canı ağzından çıkar, tamahkâr adam geç ve zor can verir. Ölen herkesin canı cennete gider. Narahat ölü (rahatsız ölü) hortlayabilir. Hortlamasını önlemek için ruhuna helva çalınır (kavrulur), kurban kesilir, hayrat verilir. Evin dört tarafı efsunlanır.

Ay tutulunca kurtulması için Allah’a yalvarılır, kazanın dibi dövülerek güürültü yapılır. “*Yeni doğmuş ay görülünce yönler aya çevrilir, şükür Allah ay tazedir, denir; salâvat getirilir*”. Karapapah Türklerinde halk takvimi de oldukça gelişmiştir. Ünlü bir ifadeye göre “*Eser Gence biter yonca, eser Tiflis eyler müflis*.” Rüzgârın Gence veya Tiflis yönünde esmesi halk tarafından denenmiş ve manalandırılmıştır.

Yemin edilirken diğer tespitlerimizde görüldüğü gibi, suyun ve ayın hakkı için yemin edilebildiği gibi, “*bu ağ (ak) yol hakkı*” tarzındaki “*ak*” dikkat çekicidir. Zira “*kara yol*” gidişi olup dönüşü olmayan yas yoludur. Ayrıca, “*Bu suyun akarı hakkı, ant olsun bu suyun aydınlığına*” tarzındaki antlarda suyun akması ve durgun olması önem arz etmektedir. “*Akar su pislik tutmaz*”, “*Durgun su tekin değildir*”, “*Suyun durgun akarı, adamın yere bakarı*”, “*Su cennet didarın görmüştür*”. Keza suyun aydınlığına ant içilmesi de önemlidir. Rüyada su görmek aydınlıktır. Yolcunun ardından su serpmek, yolunun aydın olmasını sağlar inancı vardır.

“*Nevruzda, ahır çerşembe günü herkes evinde olmalı. Gırakda (kenarda, dışarda) heç ne (hiçbir şey) olmamalı, kalmamalı, komşuda bir şey*

birakılmamalı, borcunu, alacağını ödemelisin üç gün sonra evde yahşi (güzel) sufre düzeltiriz (hazırlarız). Kimin üzerinde ne iş var ise, evine gidilir. Ona nevruzluk aparılar. Hayır işe, taze (yeni) kız alıp vermeye, elçiliye bu dönemde gidilir.” Kurban ve Ramazan bayramlarında bayram namazından sonra mezarlığa gidilir, ölümler ziyaret edilir. Nevruzda “*bıçak kesmeyen şeyler*”den sütlâç pişirilir. *Cevan* uşaklar (genç çocuklar) kapı kapı gezer, birbirine pay verirler.

“*Başına herrenmek*” bir yalvarış, yakarış biçimidir. Başına dolayıp dolaştırıp nezir-sadaka gibi şeyleri verme biçimidir. “*Başına dönme*” sana gelen kaza belâ bana gelsin, demektir. Borçalı yöresi Türklerinin ecel vakti konusundaki inancı, “*Yukarıki kişi bilir*”, “*Kimin vakti olsa O bilir*” şeklinde ifade edilmektedir.

Karapapaklarda ay üzerine de yeminler görülür. Meselâ, “*o günün ışığı hakkı*”, “*ayın nuru hakkı*”, “*ayın nuruna and olsun*” denir. Ay kutsaldır. Gece eline *ahtaba* (ibrik) alıp, us üstü gidince (tuvaletle gidince) kişi aya karşı durmaz. Yeni ay çıkanda Hz. Muhammed adına üç defa salâvat getirilir, yüzüne çevrilir, dolanma namına (geçimin sağlanması için) yağış istenir, dua edilir.

Karapapak yemin ve bedduaları onların dini nasıl anladıkları ve anlattıklarını takip itibarıyla önemlidir. “*Zülfükâra rast gelesen*”, “*Kur’an sana ganim olsun*”, “*Göze görünmez (Allah) sana kismet versin baht vermesin*”, “*Sen de oğul uşağlıların cergesine (katarına) garişma*”, “*yer hakkı*”, “*göy hakkı*”, “*uldız (yıldız) hakkı*”, “*toprak hakka*”, “*toprağa and olsun*”. Karapapaklarda dut ve ceviz ağaçları ocak sayılır. “*Dut hakkı*”, “*ceviz hakkı*”, “*bereket hakkı*”, “*ocak hakkı*” yemin şekilleridir. Biz birçok yerde melekler ve cinler için görülmeyen tabiri kullanıldığını görmüş iken, Allah için “*görünmeyen*” denilmesi bizim için ilginç olmuştur.